

Utószó

„Az aranyfonó lányok” című könyvhöz

Észtországot a Balti-tenger és a Finn-öböl fogja közre, területe mintegy 45 000 km². Az észtek lélekszáma kb. 1 millió, közülük több mint 900 000 Észtországban él, amely napjainkban az egyik legfejlettebb szovjet szövetséges köztársaság. A művelt emberfők számát, a könyvkiadás csillagászati adatait stb. tekintve az észtek a földkerekség legkultúraltabb nemzetei közé emelkedtek. Hogy a könyvkiadás terén maradjunk, elég egyetlen példát megemlíteni: egy-egy észti klasszikus mű nemritkán 50 000-es példányszámban is megjelenik, s gyakran napok alatt el is fogy, ami a tízszerre nagyobb lélekszámú magyarságnak is becsületére válnék.

Az észtek párját ritkító, ádáz történelmi viharokon át jutottak el a máig. Sanyarú történelmük az oka, hogy ez a tehetséges, életrevaló nép számbelileg nem tudott megizmosodni.

A régészeti kutatások szerint már az i. e. 3. évezredben ott laktak az észtek ősei a Balti-tenger vidékén. Időszámításunk első századaitól kezdve telepesrajok indulnak innen észak felé, s ezekből a telepesekből alakult ki idővel a finn nép. A finnek és észtek külön néppé váltak, de nyelvük annyira közel maradt, hogy ma is jól-rosszul megértik egymást. Tehát az észtek ugyanolyan nyelvrokonaink, mint a finnek, de a magyar köztudat, méltatlanul, kevésbé tartja őket számon.

Az észtek önállósága a XIII. század első negyedéig tart. A viking világban még megtudták őrizni függetlenségüket, de az 1208-tól 1227-ig szinte évről évre megújuló német keresztes hadjáratoknak nem tudnak ellenállni. A két évtizedes harcban elpusztult az észti férfilakosság színe-java. Végül elesett Lembitu, az észtek vezére is, s az országon megosztóznak a németek és a velük szövetséges dánok. A népet megkeresztelték, s a földet kiosztották a lovagok között, akiknek utódai azt csaknem kerek hétszáz esztendeig bitorolták. Német volt a földesúr, az észti jobbágy lett a saját földjén, s ha elvétele egy-egy felemelkedett közülük, az is németté vált.

Egymást érték a felkelések, zavargások, de változás csak a XVI. század második felében következett be, mikor a német lovagállam összeomlott, s Svédország, Lengyelország, Dánia osztozott rajta, míg 1629-ben Svédország birtokába vette szinte egész Észtországot. Csak Saaremaa szigete maradt a dánok kezében, s a keleti Petseri-vidék került orosz uralom alá. A svédek igyekeztek kordában tartani a féktelen német földesurakat, s a reformáció meghonosítása kapcsán fellendült a népoktatás. 1632-ben, négy évvel Pázmány nagyszombati egyeteme előtt, megalapították a mindmáig működő, híres tartui (Tartu német nevén Dorpat) egyetemet. Az 1721-ben megkötött uuskaupunki béke alapján Észtország Oroszországhoz került, s ezzel vége szakadt az észti történelem egyik legnyugodalmasabb korszakának, amelynek emléke „régii jó svéd időkként” még sokáig megmaradt a nép ajkán.

A német földesurak megkapták régi jogait, s most igyekeztek kamatostul visszaszerezni, amit egy évszázad alatt elvesztettek. Hiába volt orosz az államhatalom, Észtországban német világ járta. Német volt a közigazgatás, az egyház, az iskola, s csak a múlt szá-

zad végén kezdte háttérbe szorítani az oroszosítás. A német földesurak szertelen kizsákmányolása okozta, hogy az 1905-ös forradalom olyan nagy visszhangra talált az észti parasztság körében. Az öregek még ma is emlékeznek rá, hogy festette éjszakánként vörösre az eget az égő földesúri kastélyok tüze.

Az észti nemzeti ébredés a polgárosodás megindulásával, a XIX. század első felében kezdődik, de kiteljesedése a 60-as 70-es évekre esik. Ennek egyik kísérő jelensége a népköltészet felé fordulás. Az észtek előtt ott lebegett a finn Kalevala példája. Lönnrothhoz hasonlóan Kreutzwald az észti népi hős, Kalevipoeg köré csoportosuló mondákat egységes egészévé kovácsolta, s a 19 000 sorból álló eposz 1861-ben látott napvilágot. (Jegyezzük itt meg zárójelben Kreutzwald nevével kapcsolatban, hogy az észteknél oly gyakran felbukkanó német nevek csak kivételesen utalnak német eredetre. Ha az észti gyerek középiskolába került, elnémetesítették a nevét. Kreutzwald szüleit Ristmetsnek hívták, aminek szó szerinti fordítása a német név.) A Kalevipoeg megjelenése új lendületet adott a népköltészet gyűjtésének, s ez a lendület hosszú évtizedeken keresztül lankadatlanul folytatódott. A tartui Kreutzwald Irodalmi Múzeum népköltészeti osztályának anyaga 1960 elején 787 908 lapra terjedt. Ennek az irdatlan mennyiségű anyagnak a megoszlása műfaj és lapterjedelem szerint kerek számokban a következő volt: népdal 350 000; mese, monda, tréfa 95 000; találós kérdés 100 000; közmondás, szólás 170 000; népszokások, hiedelmek 285 000 stb.

Az e kötetben közreadott mesék csak egy csepp a tengerből, válogatás a válogatásokból. Az első tekintélyesebb válogatás Kreutzwaldé, 1866-ban jelent meg Helsinkiben, s a könyv nemcsak az észtek között vált népszerűvé, de lefordították németre, oroszra, letre, litvánra, sőt részben angolra és franciára. Most itt magyarul is megjelenik belőle néhány mese.

A mesék nem tisztelik a határokat, gyakran sok ezer kilométeres utat járnak be. Az észti mesék között is bőven találunk olyanokat, amelyek a környező népektől kerültek hozzájuk. Különösen az orosz, a német, s a skandináv népek mesevilága hatott az észtre. Természetesen sok a hasonlóság az észti és a finn mesék között is, de ez teljesen érthető, hisz a két nép egy töről sarjadt, s később is mindig kapcsolatban volt egymással. Az orosz mesék terjedését elsősorban a katonaság segítette elő. A XVIII. század utolsó éveitől kezdve Észtországban is toborozták a legényeket a cár hadseregébe. A szolgálati idő kerek 25 esztendő volt, s ezalatt bőven adódott idő, hogy az észti katona megtanulja, s aztán hazahozza az orosz meséket. Az ország délkeleti részén élő ún. szetuk pedig évszázadokon át közvetlenül érintkeztek az oroszokkal. A német mesék elsősorban a földesúri kastélyokból terjedtek. A cselédek és a dajkák észtek voltak, a földesúr és a környezete pedig német. Persze ezek az idegen mesék, ha alapelemeikben őrzik is eredetüket, az észti környezetben alaposan átalakultak.

Ebben a vékony kötetben arra törekedtünk, hogy elsősorban ne azokat a meséket mutassuk be, amelyeket már német vagy orosz népmeseként ismerünk, vagy esetleg nálunk is megvannak, hanem inkább azokat, amelyek jellegzetesen észtek. Ilyenek pl. a víziányó, víziapó meséi, bár ezek se csak az észteknél fordulnak elő, sok hasonlóságot mutatnak Északkelet-Európa finnugor népeinek meséivel.

A kutatók szerint a legelterjedtebb és legkedveltebb észti népmesei motívum az édeslány és az árvalány története, amelyre ebben a kötetben is találunk néhány példát. Az egyik közülük, *A kakukk* című, amelyben a gonosz mostohától sanyargatott árva lány kakukká változik, számunkra szokatlanul végződik. A rossz elnyeri büntetését, a mese vége mégis szomorú, mert a lány megmarad kakukknak. Az észti népmesék között sem gyakori ez a típus,

de konkrétan ez a mese számos változatban él, sőt a népdalokban is találkozunk ezzel a motívummal. A mese variánsaiban az árva lány néha fecskévé, fülemülévé vagy bíbicévé változik.

A magyar mesékben hozzászoktunk a kötelező „egyszer volt, hol nem volt” kezdethez, amelyet az igényesebb mesemondó még alaposan meg is cifráz, ilyenformán esetleg, hogy „a nagy üveghegyen is túl, ott, ahol a kurta farkú malac túr” stb. S ennek megfelelően a mese végének is megvannak a szokásos zárómotívumai. Az észti mesék ilyen szempontból igénytelenebbek. Az elején legfeljebb csak annyit mond a mesélő, hogy „élt egyszer régen”, vagy „volt egyszer régen”. Különbözik az észti muinasjutt „mese” szó is szó szerint régi történetet jelent. Előfordul ugyan néha a „messze, hét országon, hét tengeren is túl” kezdet, de ez leginkább az erős orosz hatásnak kitett szetuknál. A befejezésnél nem ritka a „ha meg nem haltak, még most is élnek” fordulat, de távolról se általános. Igen gyakori viszont, amikor a mesélő a végén megjegyzi a történetben szereplő csodatévő eszközökkel kapcsolatban, hogy nem tudja, később mi lett velük, hova kerültek, vagy egyes szereplők további sorsáról mondja ezt, s ezzel vége a mesének. Így végződik válogatásunkban például *A két tarisznya* c. mese.

Az észti tündérmesékkel kapcsolatban meg szokták említeni, hogy ezekben jóval kevesebb a borzongató, véres jelenet, mint a hasonló német mesékben, s nincsenek bennük olyan rémisztő boszorkányok, mint az oroszokban.

A tengerből kimászó sárkánykigyónak, akivel a hősnek meg kell küzdenie, először három feje van, utána a megszaporodott fejek száma hat vagy kilenc, s végül tizenkettő, tehát a háromnak kisebb vagy nagyobb többszöröse. Nálunk a hétfejű sárkány a közönséges. Az észteknél sem ismeretlen a hetes szám. Gondoljunk csak *A hét fiú meg a hét lány* c. mesére.

A sárkány mellett az ördög az észti mesék negatív alakja. Az észti mesékben az ördögre számos szó van, de sajnós a magyar fordításban nem nagyon van lehetőség ezek visszaadására.

Az ördöggel kapcsolatban gyakori, hogy a mesehős szorult helyzetében eladja lelkét az ördögnek, később azonban megpróbál túljárni az ördög eszén, hogy megszabaduljon tőle. Ez sikerül is neki, mert az ördög erős, de ostoba, akit egy kis fufanggal be lehet ugratni. Ezt látjuk *A mennydörgés ellopása*, *A rászédett ördög* és *A szénkása* c. mesékben.

Talán a hajdani totemizmus emlékét őrzik *A medve vő* és *A királylány bocskora* c. mesék. Az északi vidékeken a medvét tisztelték leginkább. A hajdani medvekultuszról számos észtországi régészeti lelet is tanúskodik.

Ezrével jegyezték fel állatmeséket is az észteknél. Ezek szereplői elsősorban vadállatok. Az állatmesék hőse leggyakrabban a róka és a farkas, a háziállatok közül pedig a kutya és a macska, ritkábban a ló, juh, ökör stb.

Számos észti állatmese, mint pl. *A róka és a farkas a lakodalomban*, *A madarak és a négy lábúak háborúja* stb. nálunk is ismeretes. A válogatásnál azonban ezeket mellőztük.

Az észti mesékben a magyarokhoz hasonlóan a paraszti életszemlélet s a paraszti élet hétköznapijai tükröződnek, csak persze az észti viszonyok sok tekintetben mások voltak. A különbözőségeket még csak fokozzák az eltérő földrajzi körülmények.

A földesúr mindig gonosz, kegyetlen. Az észti jobbágy helyzete sanyarúbb volt a magyarénál. Annyi szolgáltatással tartozott urának, aki német lévén, legtöbbször kerékbe törte jobbágyságát, hogy alig tudta szerét-számát. Még a múlt század eleji jobbágyfelszabadítás is sokáig csak írott malaszt maradt. A mesékben sok emlékét találjuk a feudális időknek. Megtaláljuk bennük az észti népi szokásokat, hisz a mesehősök ugyanúgy élnek, mint bármely más közönséges paraszt. Az eladó lányok csütörtökön és szombaton este

készítették a kelengyéjüket, ekkor jöttek hozzájuk vendégségbe a legények, ekkor állítottak be hozzájuk a kérők. A mesében is pontosan így történik.

Az észtek a halottaikat torral búcsúztatták el. A temetésre házi árpasört készitettek. Ez a szokás bukkan fel *A szénkása* c. mesében. De sört csinál magának a veréb is, amint az egyik állatmesében olvashatjuk.

A mese szereplői is leülnek a Szent Iván-éji tűz mellé, hogy vidám mulatozás közben töltsék el az éjszakát.

Az észtek, finnek, de az orosz északi vidékek jellegzetes intézménye is a szaunafürdő. Ezt is megtaláljuk *A két tarisznya* c. mesében.

A mesélés régebben nagyon kedvelt időtöltés volt az észteknél. A gyűjtők sok-sok híres mesemondó nevét és meséit örökítették meg. Egy-kettőnek a nevét is említjük itt meg. A vak Kaarel Jürjensontól 250 mesét jegyeztek fel a harmincas években. Peeter Kääritől a harmincas évek végén, élete utolsó két éve folyamán, 300 mesét gyűjtöttek, sok más népköltészeti alkotás mellett. Amíg a sok ezer soros epikus énekeket szinte mindig nőktől jegyezték le, a híres mesemondók férfiak voltak, s csak elvétve akad köztük nő. A legtöbb mesét azok tuúták, akiknek a foglalkozása sok járás-kelessel járt. Így például a falusi szabó, aki tanyáról tanyára vándorolt, vagy a pásztor, aki minden éjjel másik tanyán hált. Sok jó mesélő akadt a vándorkoldusok között is, akik rendszerint meséléssel fizettek a vacsoráért és az éjjeli szállásért.

A mesélésre sok alkalom kínálkozott. Az egyik az ún. alkonyati pihenő ideje. Ez ősszel és télen volt szokásban. Azon a szélességi fokon, amelyen Észtország van, ősszel és télen jóval hosszabbak az éjszakák, mint nálunk. Vidékektől függően egy, két sőt három alkalommal is (de ebben mindig benne volt a csütörtök) este nem gyűjtöttak egy darabig világot. Pihentek, vagy a szomszédba mentek. Ez volt a mesélés ideje. Ehhez a szokáshoz még az a hiedelem is tartozott, hogy az alkonyati pihenő alatti jóízű beszédől, meséléstől hízik, gyarapszik a jószág. De járta a mese az éjszakai lóörzöknél, a halászoknál, míg a vihar elülését várták, a tanyától távol eső kaszálókon, ahol csapatosan gyűltek össze a tűz mellett, s az öregebbek Szent Iván éjszakáján is szívesen töltötték meséléssel az időt. Meséltek, míg sorukra vártak az emberek a malomban és a kovácsnál is.

Nemcsak a pihenőidőben meséltek azonban, hanem a könnyebb munkák alatt is. A hosszú őszi és téli estéken a tágas gabonaszárító csűrben tartózkodott a család, mert itt volt a hatalmas kemence, a ház többi helyiségét viszont nem lehetett fűteni. Az asszonyok fontak, a férfiak faragtak vagy bocskort készitettek (bőrből vagy hánocsból). Munka közben szívesen hallgattak mesét.

Néha a gyerekek is segédkeztek a munkában. A hálókötést a gyerekek is végezték, vagy ha több világosságra volt szükség, ők tartották a szurokfáklyát. Hogy elkerülje szemüket az álom, meséltek nekik, sőt lehetőleg olyat, ami izgalomban tartotta őket. Ez azért érdekes, mert más népeknél éppen azért meséltek a gyerekeknek, hogy elaludjanak.

Évekkel ezelőtt *Imeflöt (Varázsfurulya)* címen megjelent Észtországban egy magyar mesekötet, ami azóta népszerű olvasmánnyá vált. Reméljük, hogy a magyar közönség is szeretettel fogadja az észti népmeséknek ezt a szerény csokrát.